

Ullig, 6/4/99

9 (47.925)

p-64

19/9

19 AUG 2006

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ԹԻՖԼԻՍԻ

ՎԱՆԱՅ ԱԻԱԳ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԿՐՕՆԱՊԱՏ-
ՄԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՄՆԱՅՈՒՆ
ՑԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ

1911 ապրիլ 5--1912 ապրիլ 5

2304-ՏԵ

ԹԻՖԼԻՍ

Հայրենի Օր. Ե. Ազատության, պոլից, 7.

1912

ՀԱՇՈՒԷԿՇԻՌ

9(47.925)

10-64

05 SEP 2011

Թիֆլիսի Վանաց աւագ եկեղեցու կրօնա-պատմական թանգարանի մնայուն Յանձնաժողովի մուտքի և ծախքի 1911 թուի ապրիլի 4-ից մինչև 1912 թ. ապրիլի 4-ը

ՄՈՒՏՔ

1911 թուի ապրիլի 5-ն դրամարկիդ ունէր

1. Առևտրական բանկում № 58,211	25000—	բ.
2. Նոյնտեղ ընթացիկ հաշուով, գրքոյկ № 3446	3557—	50
3. Գանձապահի մօտ առաձեռն	460—	24
	29017—	74

1911 թ. ապրիլի 4-ից մինչև 1912 թ. ապրիլ 5-ը ստացուել է

Առևտրական բանկից 25,000 բ. %	1185—	85
Գրքերի վաճառումից	98—	72
Ընթացիկ հաշուի տոկոս	101—	94
	30404—	25

Աղբատներին բաժանուեց	315—	80	կ.
Ստեփաննոս Օրբէլեանի սրբազրութեան հաշուին և ցանկ կազմելու	112—		
Ստ. Օրբէլեանը կազմելու կազմարարին	13—	50	
Ստ. Օրբէլեանի տպագրութեան մնացորդը	68—	18	
Թուղթ Յովհաննէս կաթողիկոսի համար	203—		
Յովհ. կաթողիկոսի տպագրութեան վարձ	313—	20	
Յովհ. կաթողիկոսի սրբազրութեան և ցանկ կազմելու	140—		
Թուղթ Արիստակէս Լաստիվերտցու համար	95—		
Հոգեհանգստի համար յայտաժարութեան վարձ	9—		
Մանր ծախք	21—	98	
Օժտադրամ Մարիամ Մուրադեանին	100—		
Օր. Սօֆիա Փէշտմալճեանի օժտադրամի փոխարէն թաղման վարձ	25—		
Օժտադրամ Շուշանիկ Հախպատեկեանցին	100—		
Լաստիվերտցու տպագրութեան հաշուին	63—	80	

ԴՐԱՄԱՐԿՂ 1912 ապրիլի 5-ին

1580—46

1. Առևտրական բանկի տոմս № 61,092	25,000—
2. Նոյն բանկում ընթացիկ հաշուով գրքոյկ № 3446	3,810—29
3. Գանձապահի մօտ առաձեռն	13—50
	30,404—25

Գանձապահ՝ Ն. Տէր-Յարութիւնեանց Յարոյ.

22 APR 2013

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՀԱՇԻԻԸ

1911 ապրիլի 3-ից մինչև 1912 ապրիլ 6-ը

1. ԵՂԻՇԷ

«Եղիշէ»-ն տպուկ է . . . 1185 օրինակ.

այս զրքերից մինչև այժմ

Նուէր է տուած	37 օրինակ.
Գուտտեմբ. գրատ. վաճառել է	780 »
Կենտրոնական » »	87 »
Պահեստում » »	165 »
	<u>1069</u>

Կենտրոնականում

Մնում է հրդեհից փրկու. զրքեր	113 օրինակ.
Թանգարանում մնում է . . .	3 »
Ընդամենը 1185 օրինակ.	

2. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ

Գրավաճառանոցներում և պահես-
տում կար 948 օր.

Վաճառուած	37 օրինակ.
Նուէր տուած.	5 »
Անվաճառ	906 »
Ընդամենը	<u>948 »</u>

3. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ

Գրավաճառանոցներում և պահես-
տում կար 1084 օր.

Վաճառուած	3 օրինակ.
Նուէր	2 »
Մնում է անվաճառ	1079 »
	<u>1084</u>

4. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼԵԱՆ

Տպարանից ստացուած 1185 օր.

Նուէր տուած	22 օրինակ.
Վաճառուած	15 »
Գրավաճառանոցներում և պա- հեստում	1148 »
	<u>1185</u>

5. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Տպարանից ստացուած 1185 օր.

Նուէրներ տուած	4 օրինակ.
Գրավաճառանոցներում և պա- հեստում	1181 »
	<u>1185 »</u>

Կառավարիչ Թանգարանի Դիւս ա. Բ. Աղանեանց

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

370

2304-ՏԵ

ԹԻՖԼԻՍԻ

**ՎԱՆԱՅ ԱՒԱԳ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԿՐՕՆԱ-ՊԱՏ-
ՄԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՄՆԱՅՈՒՆ
ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ**

1911 ապրիլ 5—1912 ապրիլ 5

ԹԻՖԼԻՍ

ԷԼԵՖԵՐ. ՏԱՊԱՐԱՆ ՕՐ. Ն. ԱԿԱՆԵԱՆԻ, պօլից, 7.

1912

1911 ասարիլ—1912 ասարիլ 5

ՄՆԱՅՈՒՆ ՅԱՆՉԱԺՈՂՈՎԻ ԿԱԶՄԸ

Անդամներ

1. ԱՐՇԱԿ ԲԱԲԵԱՆ, ժամանակ. նախագահ.
2. ԱՂԱՆԵԱՆ ԳԻԻՏ ա. քահ. Թանգարանի
կառավարիչ
3. ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆ ԻՍԱՀԱԿ
4. ՏԵՐ-ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆ—ՅԱՐՈՅ ՆԻԿՈ-
ՂԱՅՈՍ

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

**ՎԱՆԱՑ ԱԻԱԳ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿՐՕՆԱ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՄՆԱՅՈՒՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ**

1911 թուի ընթացքում «Ղուկասեան մըր-
ցանակաբաշխութեան» համար Յանձնաժողովս
ստացել է հետեւեալ աշխատութիւնները.

№ 1. Թաթարները և 13-րդ դարի թաթա-
րական նուաճումները Հայաստանում, Վրաստա-
նում և Փոքր-Ասիական երկիրներում: (Ըստ հայ
և օտար նախնական աղբիւրների): Ուսումնա-
սիրութիւն Գ. Ալթունեանի: Ձեռագիր աշխա-
տութ. — 108 մեծադիր փոստի թղթի էջ:

№ 2. Ժողովրդական բառերի բառարան՝
Հայկունու: Ձեռագիր ընդարձակ աշխատութիւն,
սակայն անկատար. մէջ ընդ մէջ սլակաւ են
բազմաթիւ բառերի բացատրութիւններ:

№ 3. Պատմագիրք Հայոց, հատոր I, գիրք
երկրորդ Ազաթանգեղոս. աշխատութեամբ Գ.
Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Կանայեանց. բաղդատու-
թեամբ ձեռագրաց. էջ 33+474+ԻԹ. Տիխիս
1909 թ.

№ 4. Լևոն Բաբայեան. Հայերը Մուղաւիայում և Բուքովինայում (պատկերազարդ) պատմա-ազգագրական ուսումնասիրութիւն. էջ 226. Թիֆլիս 1911 թ.

Այս աշխատութիւններից № 2-ը Յանձնաժողովս հնարաւոր չգտաւ մրցութեան ենթարկել իբրեւ թերի և անկատար աշխատութիւն:

Մնացածների մամին ցանկանալով իմանալ մասնագիտական պատրաստութիւն ունեցող անձանց կարծիքները, Յանձնաժողովս որոշեց ուղարկել հետեւեալ անձանց՝ քննելու և իրենց պատճառաբանուած կարծիքը դրաւոր յայտնելու.

№ 1. Աշխատութիւնը յանձնուեց քննութեան լեզուաբան պ. Սմբատ Տէր-Աւետիքեանին (Թիֆլիս):

№ 3. Աշխատութիւնն ուղարկուեց հայկաբան պ. Նորայր Բիւղանդացուն (Վենետիկ):

№ 4. Աշխատութիւնն ուղարկուեց Վիէննայի Մխիթարեան միաբանութեան Աբրահայր գերապայծառ Հ. Գ. Գովրիկեանին:

Վերոյիշեալ անձանց քննադատութիւնները նշանակուած ժամանակին ստացուեցան: Յանձնաժողովս ապրիլի 4-ի և 6-ի նիստերում ստացուած քննադատութիւնները կարդալուց, երկար խորհրդակցելուց, և խնդիրը բազմակողմանի քննութեան ենթարկելուց յետոյ, ձայների մեծամասնութեամբ (անդամներից մէկը մաս-

նակցելով այդ հարցի վերաբերեալ բոլոր վիճաբանութիւններին՝ խնդրի որոշման, սակայն, չը մասնակցեց, գտնելով մեծամասնութեան որոշումը իր հայեացքներին հակառակ) որոշեց այս տարուայ մրցանակադրամ հինգ հարիւր ուսուցիչն բաժանել յիշեալ երեք աշխատութիւնների մէջ այսպէս. — 1. 200 ուսուցիչն տալ պ. Լևոն Բաբայեանին, «Հայերը Մուղաւիայում և Բուքովինայում» աշխատութեան համար, 2. 150 ուսուցիչն տալ պ. Գ. Ալթունեանին «Թաթարները և 13-րդ դարի թաթարական նուաճումները Հայաստանում, Վրաստանում և Փոքրասիական երկիրներում» աշխատութեան համար և 3. 150 ուսուցիչն տալ պ. պ. Գ. Տէր-Մկրտչեանին և Ս. Կանայեանին «Ազաթանդեղոս» գործի համար:

Հաշուետուութեան տարուայ ընթացքում նախնեաց ընտիր մատենագիրներից յանձնաժողովս տպագրեց Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանալերացւոյ Հայոց պատմութիւնը (էջ ԺԹ. 427) և 30 կպ. գին նշանակեց: Մամուլի տակ է գտնուում Արիստակէս Լաստիվերացու Հայոց պատմութիւնը. և որոշել է տպագրել Սերէոսի Պատմութիւն 'ի Հերակլին:

Հայ չքաւոր օրիորդներին օժիտ տալու համար նախկին տարիների ձեռվ ներկայացրած վկայականներից կազմուեց 183 օրիորդների անուանացանկ և 1912 թ. ապրիլի 6-ին վիճակն

ընկաւ հետեւեալ երեք օրիորդներին. № 8 Մ. Գրիգորեան Մարիամ, № 101 Բօլնշեանց Աստղիկ և № 200 Տէր-Զաքարեան Աշխէն:

1912 թ. ծխատէր քահանաների վկայութեամբ ներկայացած 307 չքաւորներին որոշուեց բաժանել ապրիլի 7-ին 200 ըուբլի՝ իւրաքանչիւրին 70 կոպ.

Յանձնաժողովս ի նկատի ունենալով, որ «Ղուկասեան մրցանակի» արժանացած ձեռագիր աշխատութիւններից մի երկուսը ցայժմ անտիպ մնալով՝ անօգուտ են անցնում հայ հասարակութեան և զիտութեան համար, 1911 թ. հոկտեմբերի 25-ի նիստում միաձայն որոշեց, որ այսուհետեւ եթէ մրցանակի արժանանան ձեռագիր աշխատութիւններ, հեղինակներին պէտք է պարտաւորեցնել, որ իրենց մրցանակ ստացած աշխատութիւններն անպատճառ տպագրեն:

Ղուկասեան մրցանակի կանոնադրութեան Դ. գլխի 3-րդ կէտի իմաստով մրցանակի չեն կարող ներկայացուիլ «մի անգամ արդէն որեւէ ազգային հաստատութիւնից վարձատրուած երկեր»: Այս կէտը յանձնաժողովիս մէջ տարբեր տեսակէտներ առաջացրեց. ոմանք այնպէս էին ըմբռնում թէ «վարձատրուած» բառը պէտք է հասկանալ «մրցանակ ստացած» իմաստով, իսկ ոմանք թէ՛ եթէ մի աշխատութիւն տպագրուած է մի հաստատութեան կամ մի բարերար անձի ծախ-

քով, նոյնպէս չի կարող մրցանակի ներկայացուիլ: 1910 թ. Յանձնաժողովս ձայների մեծամասնութեամբ ընդունեց երկրորդ տեսակէտը և այդ հիման վրայ մի քանի աշխատութիւններ մրցութեան չգրուեցան (տես Տեղեկագիր 1908—1910 թ.):

Այս տարի նոյն կէտը նորից քննութեան ենթարկելով՝ Յանձնաժողովս (որի կազմի մէջ փոփոխութիւն էր տեղի ունեցել) ընդունեց առաջին տեսակէտը:

Յանձնաժողովիս հրատարակած 1911 թ. տեղեկագրի հաշուեկշռի մէջ սպրդել է հետեւեալ սխալը. տպուած է. «Նոյն բանկում ընթացիկ հաշուով, զբօյլ № 3446, 3557 ր. 50 կ. գանձապահի մօտ առձեռն 460 ր. 24 կ.:

Պէտք է լինէր:

Նոյն բանկում ընթացիկ հաշուով, զբօյլ № 3446, 3657 ր. 50 կ. գանձապահի մօտ առձեռն 360 ր. 24 կ.:

Վիեննա. 1912. մարտ. 12.

ԱՌ ՄԵԾԱՊԱՏԻԻ ՄՆԱՅՈՒՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ
ԿՐՕՆԱ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹԱՆԿԱՐԱՆԻ

Ի Տփղիս:

Տփղիսի Թանգարանի Կրօնա-պատմական վարչութեան կողմանէ Մեզի յանձնուելով՝ որ Լ. Բաբայեանի յօրինած և 1911-ին Տփղիսի մէջ տպուած «Հայերը Մոլդաւիայում և Բուքովինայում» երկասիրութիւնը քննութեան ենթարկեմ—կը յայտնեմ մեծարանօք, թէ Յիշեալ գործքը՝ լաւ մ'աչքէ անցընելէն ետեւ, այնպէս գտայ, որ աշխատասիրութիւնը հոգատարութեամբ ու հիմնովին գրուած ու հաւատարմութեամբ քովէ քով բերուած. և լաւական պատմական ճշտութեամբ քննադատուած գործք մըն է:—Բնականապէս դուրս առնելու է կրօնական մասն. որուն նկատմամբ չի կըրնար հաստատութեամբ ըսուիլ, որ բոլորովին անկողմնակալ հոգւով քննուած ու գրուած է:

Եմ, Մեծապ. Մն. Ժողովոյդ, մեծարանօք

Խ. ծառայ

Դրիգոր Վարդապետ. Դովրիկեանց

Արքեպիսկոպոս Մճբնայ,
Ընդհ. Աբբայ Մխիթ. Միաբ.

«ԹԱԹԱՐՆԵՐԸ ԵՒ 13-ՐԴ ԴԱՐԻ ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ՆՈՒԱ-
ՃՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՒ ՓՈ-
ՔԸՐ-ԱՍԻԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ: Ըստ հայ և օտար նախ-
նական աղբիւրների): Ուսումնասիրութիւն Գ. Ալթուն-
եանի»:

Պարոն Գէորգ Ալթունեանի այս ձեռագիր աշխա-
տութիւնը թարգմանութիւն է Բերլինում 1911 թուին
հրատարակած իւր գերմաներէն նոյն վերնագիրը կրող
աշխատութեան և բաղկացած է հետեւեալ մասերից.

«I Առաջաբան» (1—3 էջ). այստեղ հեղինակը
պարզում է իւր աշխատութեան նպատակը և ծրագիրը.
պ. Ալթունեանի «նպատակից դուրս է եղել այստեղ
ուսումնասիրութեան նիւթ շինել մոնղոլական տիրա-
պետութիւնը և մոնղոլների օրով Հայաստանում և հա-
րեան երկրներում ստեղծուած հասարակական վիճակը.
դա ի հարկէ մի յատուկ շարադրութեան համար շատ
լաւ նիւթ կըլինէր և կարող էր մի շարք կարեւոր հար-
ցեր յառաջ քաշել ու լուսարանել, սակայն այս աշխա-
տանքի ծրագրի մէջ դժբաղդաբար տեղ ընկել չէ կա-
րող (Առաջաբան 1—2): Եւ իրօք որ ընթերցողը սխա-
լուած կըլինի, եթէ կարծի, որ ներկայ աշխատու-
թեամբ կարելի է ծանօթանալ մոնղոլների տիրապե-
տութեան շրջանի Հայոց, Վրաց և Փոքր-Ասիական եր-
կիրների պատմութեան հետ: Ներկայ ուսումնասիրու-
թեամբ պ. Ալթունեանը աշխատել է պարզել թէ մոն-
ղոլները երբ Հայաստան մտան և ի՞նչ կարգով նուա-
ճեցին մեր երկրի զանազան մասերը: Իւր այս նպա-
տակին հասնելու համար հեղինակը օգտուել է մի
շարք (57 անուն) աղբիւրներից (հայ և օտար), որոնց
վերնագիրը յառաջ է բերած գրքի սկզբում «գրակա-

նութիւն» վերնագրի տակ (4—9 էջ), որը կարելի է
համարել ուսումնասիրութեան մի նոր մասը: Կամենա-
լով ըստ մեր կարողութեան բարեխղճութեամբ կատա-
րել Ղուկասեան մրցանակաբաշխութեան Մնայուն Վար-
չութեան մեր վերայ դրած պարտականութիւնը, ըս-
կըսեցինք ստուգել թէ ո՞ր հափով հեղինակը օգտուել
է ըստ իւր յիշած աղբիւրներից: Այդ աշխատութիւն-
ների մի մասը ունէինք մեր սեպհական գրադարանում,
մի քանի գիրք կարելի եղաւ գտնել Հայոց Ազգագրա-
կան ընկերութեան գրադարանում, բայց մի շարք աղ-
բիւրներ չըկարողացանք Թիֆլիզում գտնել, ուստի և
հնարաւորութիւն չունեցանք ստուգելու մեղքնութեան
ուղարկած ներկայ աշխատութեան այդ մասը: Գալով
պ. Ալթունեանի յիշած աղբիւրների արժանաւորու-
թեանը, պէտք է ասել, որ հեղինակը փոխարէն մի
քանի տասնեակ հնացած աշխատութիւնների լաւ կա-
նէր, եթէ օգտուէր մի երկու նոր արժէքաւոր ուսում-
նասիրութիւնից, ինչպէս օրինակ՝ Ստէնլի Լէն-Պուլ,
Պոկոտելով, և որ գլխաւորն է նշանաւոր արեւելագէտ
Պոզդնէնի մոնղոլների կենցաղին և պատմութեանը
նուիրած մի շարք գնահատելի աշխատութիւնները:

Թող ներուի մեզ նկատել նոյնպէս, որ հայերէն
ուսումնասիրութեան մէջ անհրաժեշտ է պահել յատուկ
անունների հայերէնում ընդունուած ձեւը. այս տեսակէ-
տից հեղինակը լաւ կանէր եթէ փոխանակ Սվարադմ
ձևի գործածէր կանոնաւոր Սորազմ ձևը, փոխանակ
Կասվին-ի Ղազվին և վերջապէս փոխ. Raschid-Eldin
սխալ ընթերցանութեան կարդար Ռաշիդ Էդդին:

Մոնղոլներն անցնելուց առաջ իւր ներածութեամբ
«ընդհանուր հայեացք միջնադարեան արեւելեան պատ-
մութեան վերայ» հեղինակը բաւական ճիշտ որոշելով
սելջուկների դերը պատմութեան մէջ անցնում է Սո-

բազմ շահերին: Հեղինակի կարծիքով իբր թէ սելջուկների վերջին սուլթանը եղել է Տուրքիլը (ի հարկէ խօսքը այստեղ Տուրքիլ II-ի մասին է 1177—1194 թ.), որի գլուխը ընծայ է գնացել խորագմի Տակաշ շահի կողմից արաբական խալիֆային: Հեղինակի այս տեղեկությունը պարզաբանություն կարիք ունի. սխալ կը լինի Տուրքիլ II-ին սելջուկների վերջին սուլթան համարել, որովհետեւ սելջուկների հարստությունը այս սուլթանով չի վերջացել, այլ շարունակուել է մինչև 1300 թիւը: Հեղինակի յիշած տեղեկությունները վերաբերում են մի միայն իրանի և Գուրգիստանի սելջուկներին, բայց ոչ սելջուկների հարստությունը ընդհանրապէս: Ծիշտ չէ նոյնպէս, որ Տուրքիլի մահով խորագմի շահը արեւմտեան Ասիայի իսկական տէրն է դառնում, որովհետեւ դեռ նուաճուած չէին Փոքր-Ասիայի սելջուկները:

Ներածութեանը հետևում է բուն աշխատությունը՝ «Առաջին մասն. Մոնղոլների արշաւանքը»: Աշխատութեան այս բաժինը բաժանած է զլուխների. այդ կարգին էլ կը հետևենք մենք:

« I Թաթարական առաջապահը Հայաստանում և Վրաստանում (20—28 էջ): Կարգի գնելով հայ պատմագիրների տուած տեղեկությունները հեղինակը ըստ ամենայնի ճիշտ որոշում է այդ առաջապահի Հայաստան մտնելու ժամանակը 1220—1221 թ., նոցա կատարած գերը ու անցած ճանապարհը:

Երկրորդ գլուխը՝ «Մոնղոլները մինչև Չարմաղանի գալը (29—33 էջ) ու երրորդը՝ «Չարմաղան և Հայաստանի ու Վրաստանի նուաճումը (34—44 էջ) ընդհանուր առմամբ կարելի է յաջող համարել: Հիւսիսային Հայաստանում մոնղոլների կատարած արշաւանքները սխառեմի տակ են դրուած: Այս նուաճում-

ների ժամանակ յիշող բերգերի տեղագրութեան համար ցանկալի էր, որ հնի փոխարէն յիշուէին աւելի նորագոյն հնագէտ ճանապարհորդների աշխատութիւնները, ինչպէս օրինակ՝ հանգուցեալ Մակար եպ. Բարխուտարիանի «Արցախ», Սարգիս եպ. Հասան-Ջալալեանի ճանապարհորդութիւնը և Ե. Լալայիանի «Բորչալուի դաւառ» աշխատութիւնը: Պատմական տեսակէտից ճիշտ են նաև վերջին երկու գլուխը՝ «Բաշու և Փոքր-Ասիայի նուաճումը (45—51 էջ) ու «Հուլաու խան և Բաղդատի խալիֆայութեան բարձումը (52—62 էջ):

Գրքի երկրորդ մասը՝ Մոնղոլները» (64—103 էջ) պ. Ալթունեանի աշխատութեան գնահատելի մասն է. այստեղ նա իւր յիշած աղբիւրների հիման վերայ քննութեան է առնում «մոնղոլների արտաքին տեսքը, սովորութիւնները և կենցաղավարութիւնը», խօսում է թաթարների կրօնի և կրօնական հասկացողութիւնների մասին», յիշում է «մոնղոլների ռազմագիտութիւնն ու տակտիկան», և ապա մէջ է բերում «կարգի վերահաստատումն ու հարկահանութիւնը»:

Այս մասում մոնղոլների արտաքին տեսքը, կենցաղը, սովորութիւնները նկարագրուած են այն չափով, որչափ տեղեկութիւն են հաղորդում հայ պատմիչները՝ Կիրակոս, Վանական, Օրբէլեան, Հեթում ու Մաղաքիա արեղան: Նոցա տուած տեղեկությունները շատ անգամ մէկը միւսին հակասում են. այսպիսի դէպքերում հեղինակը բաւականանում է միայն մէջ բերելով պատմագիրների վկայութիւնները առանց իւր կարծիքը յայտնելու. բնականաբար անհմուտ ընթերցողը պիտի դժուարանայ նախապատուութիւն տալ մէկի կամ միւսի վկայութիւններին: Կարծում ենք անհրաժեշտ էր, որ հեղինակը պարզէր այդ հակասութիւնները:

Ինչ վերաբերում է թաթարների կրօնին ու կրօնական հասկացողութիւններին, այստեղ հեղինակը բաւական ազդու փաստերով ջրում է մի ժամանակ տարածուած այն կարծիքը, որ մոնղոլները աւելի հակուած են դէպի քրիստոնէութիւն: Միանգամայն ճիշտ է պ. Ալթունեանի նկատողութիւնը, որ մոնղոլների պէս զարգացման ստոր աստիճանի վերայ կանգնած մի ժողովուրդ իւր հասկացողութիւններով աւելի հակուած պէտք է լինէր դէպի մահմեդականութիւնը, ինչպէս որ իրօք վերջը տեղի ունեցաւ: Խիստ ցանկալի էր, որ հեղինակը յիշէր թէ Ինչ էին հասկանում մոնղոլները, երբ քրիստոնեաներին անուանում էին արքաուն: Չէ որ այս մասին բաւականին նիւթ են տալիս հայ պատմիչները:

Ընթերցողին դիւրութիւն տալու նպատակով հեղինակը զրքի վերջում իբրեւ յաւելուած դրել է երկու աղիւսակ՝ 1. Մոնղոլական խաների և մեծ խաների ծննդաբանական աղիւսակը ըստ հայկական աղբիւրների և 2. Մոնղոլների զօրապետները արևմուտքում: Առաջին աղիւսակում Զաղատայի յաջորդը հեղինակը համարում է Ալդունին, այն ինչ Ալդունը այդ ցեղի հինգերորդ խանն է, իսկ երկրորդը եղել է Ղարա-Հուլաղուն 1242 թ.:

Հուլաղուի ճիւղագրութիւնը նոյնպէս պէտք է ուղղել հետեւեալ կարգով.

1. Հուլաղու	1256 թ.
2. Աբաղա	1265 »
3. Ահմեդ	1282 »
4. Արդուն	1284 »
5. Քէյխաղու	1291 »
6. Բայդու	1295 »
7. Ղաղան-Մահմուտ	1295 »

8. Ուլէյդա	
9. Աբու-Սէիդ	
10. Արփա	1335 »
11. Մուսա	1336 »

Երկրորդ աղիւսակը պարունակում է միայն մեր տարեգիրների յիշած զօրապետների անունների ցանկը առանց թուելու նոցա գործերը, նոցա իշխանութեան ներքոյ գտնուող երկրները և միմեանցից ունեցած կախումը:

Անցնելով պ. Ալթունեանի աշխատութեան ընդհանուր գնահատութեանը պէտք է ասել, որ հեղինակը սորանով կամեցել է մեր պատմական գրականութեան պակասորդներից մինը լրացնել: Ինչքան մեզ յայտնի է, սա պրօֆ. Բ. Պատկանեանի աշխատութիւնից յետոյ առաջին կանոնաւոր փորձն է որոշելու մոնղոլների Հայաստան մուտք գործելու ժամանակը և նկարագրելու նոցա արշաւանքները:

Եթէ ընդունենք, որ հեղինակի ծրագրից դուրս է եղել մոնղոլների տիրապետութեան ժամանակի հայոց պատմութիւնը տալը, այդ դէպքում կարելի է ասել, որ պ. Ալթունեանը որոշ չափով հասել է իւր նպատակին: Ընդհանուր թերութիւնը այն է, որ հեղինակը անցնում է համառօտ տալով դէպքերի ընդհանուր պատկերը, այն ինչ նա ձեռքի տակ ունեցել է բաւական հարուստ նիւթ որոշելու մոնղոլների անցած ճանապարհը Հայաստանում, նկարագրելու նոցա տիրապետած իշխանութիւնները և ամբողջութիւնները տալով այդ ժամանակի հայ իշխանութիւնների և երկրի վիճակը: Այսպիսով ուրեմն պ. Ալթունեանը չի սպառել և պարզաբանել մոնղոլների արշաւանքների հետ կապուած մի շարք կարեւոր հարցեր, որոնց լուսաբանութիւնը աւելի կը պարզէր այդ պատմական շրջանը:

Բայց չը նայած այս ըտրորին մենք այս աշխատութիւնը համարում ենք սկիզբը մի անհրաժեշտ ձեռնարկութեան և արժանի խրախուսանքի:

Պ. Ալթունեանին յաջողել է ի մի հաւաքել մոնղոլների առաջին արշաւանքների և նոցա կենցաղին վերաբերեալ հայ պատմագիրների տուած տեղեկութիւնների մեծ մասը և կարգի տակ դնել:

Սմբատ Տէր-Աւետիսեան:

1912 թ. մարտի 3-ին.

Թիֆլիս:

Պ. Նորայր Բիւզանդացին իբրև քննութիւն Ագաթանգեղոսի ուղարկել է մեզ Ագաթանգեղոսի և Ղազար Փարպեցու մասին Վիննայի «Յուշարձան»-ի մէջ տպած իր քննադատութեան արտատպութիւնը, որից քաղում ենք նրա տուած եզրակացութիւնները, թողնելով առաջ բերած բոլոր օրինակները:

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱ- ԿՈՒԹԵԱՆ ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍԻ

«Պատմագիրը Հայոց, վերնագրով Ստեփանոս Մալխասեան հրատարակեց ի Տիֆլիս, նախ 1904-ին «Ղազարայ Փարպեցու Պատմութիւն Հայոց և Թուրք առ Վահան Մամիկոնեան. Աշխատութեամբ Գ. Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Մալխասեան». և յետոյ 1909-ին «Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց. Աշխատութեամբ Գ. Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Կանայեանց, բաղդատութեամբ Ջեղազրաց, ընդ վերակացութեամբ Ստ. Մալխասեանց»:

Անժխտելի է որ երկու հատորներն ալ բազում առաւելութիւններ ունին իրենց նախորդներուն վրայ: Սակայն նոյնպէս անժխտելի պէտք է համարուի՝ որ բնագիրներն դեռ մեծապէս կը կարօտին աւելի մատգրութեամբ ուսումնասիրուելու, աւելի մանր զննուելու, աւելի կշռադատութեամբ և հմտութեամբ յարգարուելու: Եթէ աչք և միտք չեն բաւական սուր՝ տգէտ կամ անհաւատարիմ ընդօրինակողաց ակամայ և կամաւոր ամէն սխալները բռնելու և ուղղելու համար.— եթէ պակասաւոր է ընտրութեան գործն՝ որոշելու համար զհարազատն յանհարազատէն և զպատուականն ի խոտանէն.— եթէ անձուկ է հրատարակչին գիտութեան

ըջանալն, — պարզապէս Ձեռագրաց համեմատութեամբ անհնար է որ հին բնագիրներ ընդունին իրենց նախնական բնիկ ձևն ու կերպարանքը, (կամ «վերականգնուին», «վերակազմուին», ինչպէս կ'ըսուի այժմ սովորաբար): Կարելի է որ սրբագրուին այլեւայլ աղաւաղութիւններ, բայց նոյնչափ կարելի է որ նորանոր եւ մեծամեծ աղաւաղութիւններ յաջորդեն սրբագրուածներուն. մէկ կողմէն կը շինուի, միւս կողմէն կը քանդուի. կ'ենենք ի Քարիբղիսէ, եւ կ'իյնանք ի Սկիլլա: Հին բնագրաց Քննական Հրատարակութիւնը կը պահանջուին, եւ չեն Քննականն ոչ Փարպեցւոյ չորրորդ տպագրութիւնն եւ ոչ Ագաթանգեղոսի վեցերորդն որ տրուեցան մեզ:

Կը սկսիմ յԱգաթանգեղոսէ, եւ կ'աւարտեմ Փարպեցւոյ:

Ա.Գ.Ա.Թ.Ա.Ն ԳԵՂՈՍ

Համառոտագրութիւնք. Ձ, ՁԶ=Ձեռագիր, Ձեռագիրք ՁԱ=Ձեռագիր Ագաթանգեղի զոր գրած է Արահամ Երէց ի թուին ՌՃԺԷ=1668 ՎԱ=Երրորդ տպագրութիւն Ագաթանգեղի, Վենետիկոյ Առաջին, հրատարակեալ ի Հ. Արսենէ Բազրատունւոյ, 1835 ՎԲ=Չորրորդ տպագրութիւն, Վենետիկոյ Երկրորդ, հրատարակեալ ի Նմին Բազրատունւոյ, 1862 ՎԷ=Հինգերորդ տպագրութիւն, Տիգրիս, 1883, ի ձեռն՝ Հրատարակչական Ընկերութեան՝ որ առաջնորդ առած է զ' ՎԲ ՎՏ=Վեցերորդ տպագրութիւն, Տիգրիս, 1909, հրատարակութիւն Տէր-Մկրտչեան—Կանայեանց—Մալխասեանց: Իմ են անկիւնաւոր փակագիծներու □ մէջ գրուածներն:

Մատենիս նիւթական մասը շատ լաւ յօրինուած է եւ արժանի գովեստի: Ընդարձակ Յառաջարան՝ յո-

րում զոհացուցիչ տեղեկութիւններ կը տրուին զՁեռագրաց.— խնամով եւ նախանձելի համբերութեամբ ՁԶ-աց համեմատութիւնք եւ բիւրաւոր պէսպէս ընթերցուածոց քաղուածք իւրաքանչիւրն յատուկ յատուկ արձանագրուած յայտարարութեամբ Գրչագրին, եւ ոչ խառն ի խուռն եւ վեր ի վերոյ, ինչպէս է ի ՎԱ յերեսն 663—671 իբր «Այլ ընթերցուածք կարեւորք», եւ յերեսն 661—662 իբր «Ծանօթութիւնք».— Սուրբ Գրոց վկայութեանց տեղիներն նշանակուած, թէպէտ եւ կան ինչ ինչ անտեսութիւնք եւ անճշգրտութիւնք.— ազնիւ թուղթ, մաքուր տպագրութիւն գեղեցկատառ.— գրեթէ 600 երես ըովանդակող ստուար հատորի մէջ՝ սոսկ 60 իւ չափ Ուղղելիք եւ Վերպակք, որոնցմէ 33 միայն նշմարուած են ի վերջին երես գրոցն. միով բանիւ, հոգածութեամբ եւ խզմտութեամբ կատարուած աշխատութիւն:

Հանց կ'ընեմ խօսիլ զուղղագրութենէ մատենին, եւ զկիտաղրութենէն՝ որ յաճախ տարօրինակ թուեցաւ ինձ, (բութ՝ փոխանակ ստորակիտի, ստորակէտ՝ փոխանակ բթի, վերջակէտ՝ փոխանակ ստորակիտի կամ միջակիտի, ոչ ինչ կէտ՝ ուր հարկ էր դնել բութ կամ ստորակէտ), եւ կանցնիմ ի համառօտ քննութիւն բնագրին:

Նախնեացն ո՞ր եւ իցէ հին բնագիրը յարգարելու համար, բաց ի Ձեռագրաց համեմատութենէն, անհրաժեշտ կարեւոր է լիովին ուսումնասիրել զայն՝ ստէպ ստէպ կարգալով: Պէտք է միտ դնել մատենագրին դարուն յորում կը գրէր, իւր գիտութեան աստիճանին, ընդեթական դարձուածներուն, բառերուն կազմութեանը, քերականութեանը. միտ դնել այն բառերուն եւ ասացուածներուն՝ որ մերթ այս կերպ գրուած են, մերթ այն կերպ, եւ նորին իսկ՝ մատենագրին օգնութեամբ՝

աստ սխալ գրուածը արժազրել անդ ուղիղ գրուածով.
միտ դնել մատենագրին նա և ուրիշ գրուածոց և թարգ-
մանութեանց՝ եթէ ունի, և իւր ժամանակակից այլ մա-
տենագրութեանց՝ որ փոխադարձաբար կը լուսաւորին
կը պարզեն, կը հաստատեն կամ կ'ուղղեն մէկմէկ,
նոյնպէս և այն յետագայ մատենագրութեանց՝ յորս կ'ը-
զանուին փոխառութիւնք ի նոյն մատենագրէն: Սովին
ոճով ուսումնասիրեալ և յարգարեալ բնագրի հրատա-
րակութիւնն կը կոչուի *Բնական Հրատարակութիւն*:

Տ-ի մէջ այսպիսի ուսումնասիրութեան թերակա-
տար ըլլալուն պատճառաւ յոյով ուրեք Ռսկեղարու-
գրուածն Յետոսկեղարեան գրուածի դարձած է, ուրիշ
Ստորին Հայերէնի կերպարանք առած, այլուր մերսո-
վորական աշխարհաբարին, տեղ մըն ալ այժմու աշ-
խարհաբարեանց ոմանց նորելուկ Հայերէնին: Շատ և
շատ անգամ սխալն և անլաւերն ընտրուած է, ուղիղն
և վաւերականն՝ ծանօթութեանց մէջ նետուած: Կար-
ծեցեալ ուղղութիւններով այլայլած է բնագիրն, մինչ-
դեռ ակնյայտնի սխալներ, 100-իւ չափ, անփոփոխ
մնացած են: Ընդ մեծ և ընդ փոքր՝ 500 փոփոխելիք և
ուղղելիք կան Ազաթանգեղոսի վեցերորդ տպագրու-
թեանս մէջ: Հարկ է որ առ այժմ քանի մի օրինակ-
ներով միայն շատանամ.

.....
Նորայր Ն. Բիզանդացի

<< Ազգային գրադարան

NL0412603

8153